

A művesség dicsérete

Tanulmányok
Flórián Mária tiszteletére

Szerkesztette:
Cseh Fruzsina – Szulovszky János

Budapest
Plusz + Könyvek
2016

Tartalom

SZULOVSKY János: <i>A műesség dicsérete</i>	7
H. CSUKÁS Györgyi: <i>Flórián Mária köszöntése</i>	9
BÁDER Miklósné: <i>Összeszövődve</i>	15

A nyersanyag és az öltözet előállítása, eszközei

VARGYAS Gábor: <i>Veregetett faháncsruha a vietnámi brúknál</i>	19
PALÁDI-KOVÁCS Attila: <i>Gereben, héhó, gracka. Rostminőségek északon</i>	29
BENDA Judit: <i>A középkori Budán szőtt posztó. „Amit németül dirdumdeynek, magyarul pedig bubonak neveznek”</i>	39
TÓTH György: <i>Egy magyar játékvarrógép és előzményei</i>	45

Közelítések a viselethez

JUHÁSZ Katalin: <i>Tiszta testre tiszta ruhát. A testi tisztálkodás és a tisztaruha-váltás néhány összefüggése</i>	53
DEÁK Éva: <i>Nemesi és katonai férfiviseletek a 17. századból</i>	63
ERDEI T. Lilla: <i>Csipkével díszített keszkenők (A 16. századtól a 18. század első feléig, a levéltári források tükrében)</i>	73
SZILÁGYI Miklós: <i>Kisújszállási viseleti emlékek</i>	79
LACKNER Mónika: <i>Népi öltözetek múzeumi megjelenítésének egy formája: a viselettermek</i>	83
GRANASZTÓI Péter: <i>„Hungaricum unicum”. Gróf Teleki Sándor és Victor Hugo cífraszűrőnek története</i>	89
G. SZABÓ Zoltán: <i>Hová tűnt a „Magyar viselettörténet” monográfia? Gróf Zichy István életútjának egyik legfontosabb tudománytörténeti kérdése</i>	95

A hagyományos kultúra interpretációja

BÁLIZS Beáta: <i>„Fertelmes sárga szín”. A sárga negatív megítélése a magyar kultúrában</i>	103
SZULOVSKY János: <i>Etno-art: egy fogalom genezise és lehetséges jövőbeni használata</i>	113

A kézművesség és tárgyi emlékei

SZENDE László: <i>Rómer Flóris és a magyarországi kézművesipar történetének kutatása</i>	121
KINCSES Katalin Mária: <i>A Magyarországi Céhes Adatbázis és alkalmazásának első eredményei a közép- és kora újkori történeti kutatásokban</i>	129
DOMONKOS Ottó: <i>Egy mészároslegény üzenete a 18. századból</i>	137
TUZA Csilla: <i>Pest-budai céhes élet a 18. század derekán</i>	143
P. SZALAY Emőke: <i>Váradai úrasztali boroskancsók. A református egyházművészeti és a népi kerámiakutatás kapcsolata</i>	151
VIDA Gabriella: <i>Miskolci-e a miskolci fazekas céh cserépkantája? Gömői landmajszterek a miskolci fazekas céhben</i>	159
KNÉZY Judit: <i>Újabb adatok a csurgói és nagyatádi fazekasságról (1810-1950)</i>	165
KISS Emília: <i>A pesti oldal utolsó vízimalma</i>	173
VIGA Gyula: <i>Tokaj-hegyalja mezővárosainak tárgyi ellátottságához</i>	179
CSEH Fruzsina: <i>Flórián Mária tudományos munkássága (1965-2015)</i>	187
<i>Tabula Gratulatoria</i>	195

Nemesi és katonai férfiviseletek a 17. századból

DEÁK Éva

Az ember megjelenése már első ránézésre fontos információkat közvetít. Az arckifejezés, testtartás, ruházat és kiegészítők hozzájárulnak az egyénről kialakuló képhez. A ruházat nemcsak jelzi, hanem létre is hozza a személyes és a társadalmi identitást. A ruha stílusa, anyaga és színe utalhat nemre, életkorra, társadalmi helyzetre, szubkultúrához való tartozásra. Az értelmezés elsősorban a nyilvánosság tereiben történik.

A kora újkori Európában a textíliák értékének és a ruha formájának pontos azonosítása olyan általánosan elterjedt tudás volt, amely lehetővé tette a foglalkozás, társadalmi státusz, anyagi helyzet, etnikai és regionális hovatartozás rögzült jeleinek felismerését. A férfi és a női viselet a mainál egyértelműbben elkülönült. A ruházat ezen túl utalhatott viselője életkorára vagy családi állapotára, és illenie kellett az alkalomhoz, amelyen viselték.

A tanulmány témája a nemesi és katonai férfiviseletek a közép-kelet-európai régióban Michael Wening *Mancher Figuren. Vngarn, Türcken, Hussarn, Heyducken, Wallachen und Armänier* című rézkarcsoorozata alapján. A metszetábrázolásokat rövid szöveggel kísérő nyomtatvány Michael Wening (1645–1718) rézmetsző neve alatt jelent meg Nürnbergben 1665-ben. Jelentőségét magyar vonatkozásai mellett az is növeli, hogy ez a mester első ismert munkája. Az alakok közül több is szerepel két korabeli német nyelvű történeti mű illusztrációiban, más háttérábrázolással.¹ A sorozat egy nem sokkal későbbi olasz másolatát a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnoka őrzi.²

A viselet az identitás fontos eleme volt a korszakban. Régióink férfiviselete keleties hatást mutatott, a magyar ruhának leggyakrabban a lengyel nemesi viselettel való hasonlóságát emelték ki.³ A magyar férfiviselet fő elemei az ing felett viselt rövidese alsókabát (dolmány) és a hosszabb felsőkabát (mente) voltak. Testhez simuló, szűk nadrág tartozott az öltözködhöz; a nemesek csizmát, ritkáb-

ban papucsot viseltek, bocskort az alsóbb társadalmi rétegekhez tartozók hordtak.

Az anyagok értéke és a díszítés gazdagsága a viselő társadalomban elfoglalt helyétől és az alkalom fontosságától is függött. A bőrök és szőrmék viselése széles körben elterjedt és minden társadalmi rétegre jellemző volt.⁴ A prémeket leggyakrabban a felsőruhák bélelésére és a süveg díszítésére használták. A legértékesebb szőrmék státuszszimbólumként szolgáltak, például a fekete róka vagy a hermelin. A hiúz az értékesebb szőrmék közé tartozott, a nyusztot és a nyestet is az előkelők viselték. Katonák ruházatánál gyakori a vállra vetve hordott kacagány, mely az alacsonyabb rangúak esetében farkasbőrből volt, míg a magasabb rangúak párdúc- és tigrisbőrből készült kacagányt hordtak.

A felsőruhákat díszítő gombok az elitek esetében komoly értéket képviseltek. A fejviseletben a süvegbe vagy a kalapba tűzött tollforgónak vagy tollnak szintén egyszerre volt díszítő és rangjelző szerepe. A legmagasabb rangú személyek a ritka és drága kócsagtollat hordták fekete vagy fehér színben, az elérhetőbb árú, de még mindig drága darutollat az előkelők, míg sastollat a kevésbé tekintélyes nemesek és katonák viseltek. A parasztok kakas-, gácsér- vagy lúdtollat hordtak.

A vizsgált időszak öltözködésének fontos forrásai a képi ábrázolások, a festmények, miniatűrök és grafikák. A grafikák, metszetek jelentősége a sokszorosítás lehetősége miatt különösen nagy. A viseletkép Európában a 16. században vált népszerűvé. Rokon műfajai többek közt a miniatúra, veduta és a portré. Daniel Defert a viseletképek 16. századi megjelenéséről írva a forráscsoportokhoz sorolja még az útleírások, táj- és országleírások képeit, megemlíti a címeres könyveket és emblematákat is.⁵ A viseletábrázolások kapcsolódnak a korszak kartográfiai törekvéseihez.⁶

A viseletképekből álló albumok egy régió, város, ország vagy akár az egész világ öltözködési szokásainak bemutatását is célul tűzhatték ki.⁷ Ezek a

¹ Türkische und Ungarische Chronica 1663.; Oertel – Meyer 1665.

² Fülemile 1989: 128.

³ Flórián 1993: 75.; Flórián 2009: 20–22.; Gáborján 1985–88: 19–53.; Gervers 1982: 1–22.; Petneki 1981: 145–149.; Turnau 1991: 123–130.

⁴ Endrei 1989: 77–78.; Flórián 2001: 128–150.

⁵ Defert 1984: 36.

⁶ Born 2011: 53–54.; Ilg 2004: 37.

⁷ Rublack 2012: 146–163.; Wilson 2005: 70–132.

sorozatok a fentebbi szempontok – nem, társadalmi státusz vagy foglalkozás, nemzetiség és lakóhely – alapján mutatták be a kiválasztott vidék lakóinak viseleteit, miközben egyúttal közvetítették is a minél egyértelműbb megkülönböztethetőség igényét.⁸

A kora újkori Európában az 1520 és 1610 közötti időszakban több mint kétszáz, metszetek sorát tartalmazó viseletkönyvet jelentettek meg.⁹ Ezekhez az egy vagy több alakot ábrázoló metszetekhez képfeliratok (időnként több nyelven), esetleg hosszabb-rövidebb leírások is tartoznak.¹⁰ Az „egész világ” öltözekeinek bemutatására vállalkozó albumok általában magyar vonatkozású viseletképeket is közöltek. 1600 után a kosztümkönyvek egyre gyakrabban koncentráltak kisebb területekre: egy város, vagy egy nagyobb régió öltözködésére.¹¹ Magyarországról vagy Erdélyről nyomtatott viseletkönyv nem jelent meg a korszakban. Erdélyi viseletábrázolásokat két száz tudós leíró, illetve történeti műve tartalmaz: Johannes Tröster és Laurentius Toppeltinus Nyugat-Európában nyomtatott munkái.¹² Ugyanakkor számos 17–18. századi kézzel festett kosztümkönyv maradt fenn az erdélyi viseletekről. Ezek a paraszti, polgári és nemesi viseletek mellett katonák öltözekeit is szívesen ábrázolták. A nagyobb erdélyi nemzetiségek (magyar, német, román) mellett jelen vannak a kisebb csoportok, például a habánok, görögök, zsidók, cigányok viseletei. Az ismert európai sorozatokhoz hasonlóan a terjedelmesebb erdélyi albumok is ábrázolnak törököket, sőt, az egyik kódex esetében még a cím is egy előkelő török képe alá került.¹³ Az idegenség érzését hangsúlyozta az európaiktól eltérő megjelenésük, ruházatuk.

A 17. században önálló sorozatként is népszerűvé vált a katonai egyenruhák bemutatása.¹⁴ A katonai viseletek ikonográfiájára jellemző a feltűnő, extravagáns, szándékosan provokatív öltözködés. Az egyenruhák hiányában ez a jellegzetesség szolgált a katonák megkülönböztetésére az ábrázolásokon, valamint a fegyverek.¹⁵

A viseletképek nem egyéneket, hanem típusokat ábrázoltak. Az arcok sablonosak, a műveknek nem volt célja az egyéniség visszaadása. Ezért is kiemelten fontos a ruházat szerepe: a sorozatok által közvetített ideál szerint legelső sorban az öltözködés feladata volt, hogy láthatóvá tegye viselője társadalmon belül elfoglalt helyét. A környezet megjelenítése a viseletképeken sokszor csak jelzésértékű: néhány egyszerű vonás jelzi a talajt. Az alakok lába alatt kis dombocska vagy földdarab látható, esetleg némi növényzettel. A háttér általában üres. A sorozatok

képein szinte kivétel nélkül álló alakok láthatóak. Arcuk és kezük ábrázolása sematikus. Általában valamit fognak a kezükben: virágot, munkaeszközt, kosarat, botot. A testtartás, a gesztusok és a kézben tartott dolgok utalnak a képen látható személy társadalmi helyzetére. Fegyver nemeseknél és katonáknál látható. A fegyverként is használható fokos a sóbányászoknál munkaeszköz, a hajdú kezében viszont fegyver. Az övhöz rögzített tárgyak szintén a foglalkozás és társadalmi állás szerint változnak.

Szinte mindig tartozik felirat a képekhez. A viseletsorozatok feliratainak kategóriái: nem, társadalmi státusz vagy foglalkozás, lakóhely vagy regionális hovatartozás, életkor, családi állapot, alkalom, évszak, időjárás. Ritkán a divat változására is utalnak. A szövegek nem minden esetben közlik az alakok nemzetiségét. Amikor ez az adat hiányzik, a feliratok által megadott város vagy régió segíthet a nemzetiségi hovatartozás megállapításában, vagy maga a ruházat szolgáltat ehhez döntő információkat.

A régió iránti nyugat-európai, különösen német érdeklődés okai között döntő fontosságú a Német-Római Birodalmat folyamatosan fenyegető török veszély; a veszélytudat különösen az osztrák örökös tartományokban volt erős.¹⁶ A 17. század közepétől, a harmincéves háborút lezáró vesztfáliai béke után az európai közvélemény ismét nagyobb figyelmet szentelt a törökellenes harcoknak. A nyomtatvány megjelenési helye, Nürnberg, az európai kommunikációs hálózatban játszott központi szerepe miatt is említésre méltó.

Michael Wening (1645–1718) rézmetsző Nürnbergben született, Balthasar Wening mészáros és Katharina Wening tizenegyedik gyermekeként. Michael az 1760-as években Paulus Fürst és Johann Hoffmann nürnbergi nyomdája számára dolgozott. 1668-ban elhagyta Nürnberget, áttért a katolikus hitre és a következő év decemberében már a müncheni fejedelmi udvar alkalmazásában állt, előbb Ferdinánd Mária (1651–1679), majd Miksa Emánuel (1679–1726) választófejedelem szolgálatában. A magyarországi felszabadító háborúkról készített metszetei ismert műalkotások, Buda felszabadítását (1686)¹⁷ és Nándorfehérvár visszafoglalását (1688)¹⁸ ábrázoló munkái történeti művek gyakori illusztrációi. Főműve a Bajor Választófejedelem négykötetes történeti – topográfiai leírása, a *Historico-Topographica Descriptio*. Az első kötet 1701-ben jelent meg,¹⁹ további három kötete már csak Wening 1618-as halála után (1721, 1723 és 1726).²⁰

⁸ Dinges 1992: 53–54.

⁹ Vecellio 1977: Publisher's note; Cennerné Wilhelmb 1972: 23.

¹⁰ Jones – Rosenthal 2008: 19–20.

¹¹ Küp 1937: 3–9.

¹² Toppeltinus 1667.; Tröster 1666.

¹³ Fülemile 2015: 85–86.; Galavics 1990: 98.; Wunder 2003: 89–119.; Wilson 2007: 105–110.;

¹⁴ Tompos 2009: 29.

¹⁵ Hale 1990: 63.

¹⁶ Barbarics 2000: 333., 339–340.; Petneki 1981: 146.

¹⁷ Galavics 1986: 108.; Rózsa 1963: 24., 61–62., 167., 178–180., 222–223., 256., 264–9., 336.

¹⁸ Szoleczky 2008: 279–307.

¹⁹ Wening 1701.

²⁰ Stetter 1964: 8–78.; Stetter 1977: 21–66.

A sorozat előzménye és utóélete

Gertrud Stetter hívta fel a figyelmet arra, hogy a portrék közül 11 már egy korábbi nyomtatványban, az 1663-as *Türckische und Ungarische Chronica* illusztrációiban is szerepelt, hat egymást követő vár-, illetve városkép előterében: Érsekújvár (*Neuhausel*), Léva (*Lewentz*), Kassa (*Cassau*), Pozsony (*Presburg*), Szatmár (*Zatmar*), Kis Kálló (*Kallo*).²¹ A szintén Nürnbergben, Paul Fürst kiadásában megjelent munka hat, Lukas Schnitzer nevével jelzett metszeteinek portréit Wening két évvel később, 1665-ben hasznosította újra. A látképeken szereplő valamenyny portré egyértelműen Wening megfelelő képeinek az eredetije.²²

Szendrei János rámutatott, hogy a portrék közül néhány változatlan formában szerepel egy másik korabeli történeti munka, az *Ortelius redivivus et continuatus, oder der ungarischen Kriegs-Empörungen* című kötetben is.²³ Ezek a *Türckische und Ungarische Chronica* képeivel teljesen azonosak, azzal a különbséggel, hogy a hat látképből csak öt található meg a műben: Érsekújvár, Kis Kálló, Léva, Pozsony és Szatmár ábrázolása.²⁴

A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnoka őriz egy „*Varie figure di Vngari e Turci et altrimesi in ti uer sepositure cheposono seruiet in molte cosche*” című metszetsorozatot, amely Wening képeinek egy alacsonyabb színvonalú másolata a 17. század második feléből.²⁵ A másolat, akárcsak az eredeti, 24 képből álló sorozat. Ezek a képeken nincs számozás, képaláírás és háttér, az alakok mellett csak stilizált saját árnyékuk látható. A katalógus több alakot hajdúként azonosít. A képek nagy része követi az eredetit, esetenként apróbb részletekben különbözve, például az öltözéken található gombok számában, vagy a testtartás változik kissé. Az egyik, Wening sorozatában még török férfit magyar főúrrá alakították, nem túl szerencsés módon. Ezekkel a képekkel egy helyen megtalálható egy az eredeti 1665-ös Wening sorozat képei közül.²⁶ A katalógus-

ban Wening metszete is ismeretlen mester munkájaként szerepel a 17. század második feléből.

Mancher Figuren

Michael Wening 1665-ös kiadású, nemesi és katonai férfiöltözeteket bemutató *Mancher Figuren. Vngarn, Türcken, Hufßarn, Heyducken, Wallachen vnd Armänier* című metszetskönyve 24 rézkarcot tartalmaz. A képek mérete 6 x 9 cm. A kiadót nem közli a címlap. Gertrud Stetter Wening műveit felsoroló katalógusában két ismert példányt említ, az egyik a bécsi egyetemi könyvtárban, a másik a berlini *Kunstbibliothek* Lipperheide gyűjteményében található.²⁷ A tanulmány az utóbbi példány vizsgálatán alapul.²⁸ Szendrei János 1905-ös viselettörténeti munkájában öt képet közöl a sorozatból ismeretlen mester munkáiként. A szövegből kiderül, hogy a képek a szerző tulajdonában voltak,²⁹ későbbi soruk nem ismert.

A cím összefoglalása szerint a sorozat régiókból mutat be néhány alakot: magyarokat, törököket, huszárokat, hajdúkat, románokat és örményeket. Az egyes képekhez kétsoros német nyelvű verses szöveg is tartozik.³⁰ A szöveg általában megadja a társadalmi helyzetet vagy katonai rangot, gyakran a nemzetiséget vagy regionális hovatartozást is, majd egy-két jellegzetességet emel ki minden képnél: a megjelenés karakterisztikus elemét, valamely ruhadarabot vagy annak díszítését, arcszörzetet, testtartást, esetenként az ahhoz kapcsolódó attitűdöt („*keck*”, azaz hegyke és merész, „*trotzig*”: dacos, vagy „*faullenzend*”: henyélő). Egyedi érdekességekre is rámutathat, például a Németországban ekkor még egzotikusnak számító pipázás szokására az egyik örmény alaknál.³¹

Fontosnak tartott karaktereknek egymás után több képet is szentel, ilyen esetben a szöveg is folytonosabb hatást kelt. Az egyik képen csonka ujjú mentében látható magyar nemesről („*Im gstütztem Mander siht man an / Im Sonn in Vngern ein Edelmann*”) a következő kép kapcsán azt is megtudjuk, hogy nagy szakállával és *Schaube* viselésével hangsúlyozta a tekintélyét („*In großen barth vnd schauben tracht / Nimt der sein Reputation in acht*”).³²

A szövegben megjelölt alkalmak általában nyilvános megjelenéseket takarnak. Különösen emberi a békeidőben otthon tartózkodó török szerepeltetése a sorozatban. A szöveg szerint szintén otthonában mutat a sorozat egy másik fiatal törököt is. Az otthon azonban a képek háttere alapján a tágabb hazai környezetet, nem pedig a családi otthon jelent. ³³ Egy hajdút békeidőben a városban

²¹ *Türckische und Ungarische Chronica* 1663: 47–52. kép

http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11056112_00431.html

http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11056112_00433.html

http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11056112_00435.html

(utolsó letöltés: 2016. április 11.)

²² Wening 1665: 2., 3., 5., 7., 9–13., 20., 22. kép; Stetter 1977: 111.

²³ Szendrei 1905: 11.

²⁴ Oertel – Meyer 1665.

http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10805517_00114.html

http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10805517_00122.html

http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10805517_00232.html

http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10805517_00261.html

http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10805517_00355.html

(utolsó letöltés: 2016. április 11.)

²⁵ MNM TKCs Lelt. sz. 59871–59895.

²⁶ MNM TKCs Lelt. sz. 59871.

²⁷ Stetter 1977: 109.

²⁸ Wening 1665. Lipperheidesche Kostümbibliothek, SMPK Kunstbibliothek, Berlin, Lipp. 537m. kl.

²⁹ Szendrei 1905: 79–81.

³⁰ A versek teljes szövegét közli: Stetter 1977: 109–110.

³¹ Wening 1665: 2. kép

³² Wening 1665: 4–5. kép

³³ Wening 1665: 3., 13. kép

sétálva, egy másikat pihenés közben láthatunk.³⁴ A mustrán megjelenő huszárt csizmában, prémes süvegben, fegyvereivel a kézben ábrázolták.³⁵ Egy hajdú olyan módon látható, ahogy csatába is indul („*Im aufzug so zur Freud als Streit*”).³⁶ Egyházi alkalmakat egy esetben említ a kiadvány: a címlapon szereplő zenésről megtudjuk, hogy esküvőkön, templomszentelésnél és keresztelőkön is szokott muzsikálni („*Auf seinem Bock der pfeiffet auff / zur Hochzeit, kirch weihn und kinder tauff.*”).

Egy kivétellel álló portrékat látunk. Figyelemre méltó a beállítások különbözősége: szemből, profilból, félprofilból és háttal álló alakok is szerepelnek, botra támaszkodva, csípőre tett, hátul összekulcsolt vagy kard markolatára tett kézzel. A mustrán látható huszár egyik kezét szabályja markolatán tartja, a másikban lőfegyvert fog. Két török övbe dugott kézzel látható.³⁷ A kézben tartott tárgyak esetünkben leggyakrabban fegyverek, a kivételek közé tartozik a címlap trombitása és a pipázó örmény.

A portrék háttérében gondosan kidolgozott város-, illetve várképeket látunk. Más emberek a fő alak mellett csak egy esetben, a címlapon szerepelnek: a zenész mögött mindkét oldalon egy táncoló pár látszik. Az életképet hátrább céggel jelzett kocsma egészíti ki.

Az alakok arca sematikus, az arcszörzet különbözősége jól megfigyelhető. Három esetben állítható biztosan, hogy arcszörzettel nem rendelkező férfit ábrázol a kép. Hét esetben háttal állnak a szereplők, ezeknél nem látható az arc. Hat férfi csak bajuszt visel, másik hat bajuszt és szakállt is. Utóbbiak közül kettőnek kifejezetten hosszú a szakálla. A szöveg külön is felhívja a figyelmet a tekintélyt biztosító szakállviseletre.

A ruhadarabok közül a *Schaubet* többször említi a szöveg. A nagyon hasonló hangzás ellenére ez nem azonos a magyar subával, szabásukban és viselés módjukban is különböztek.³⁸ „A díszköpeny (*Schaube*) térdén alul érő, többnyire ujjas felsőruha; néhány esetben ujjatlan, palástszerű is lehetett.”³⁹ A címlapfigura a szőrmés bőrből készült felsőruhájában egzotikus megjelenésű.

Hőségben („*in hitz*”) egy török vállán átvette, összehajtván viszi a felsőruháját. Rossz idő („*vngewitter*”), eső és hideg („*vor Regen vnd kält*”) ellen a katonáknak köpönyege („*Cäpeneck*”, „*Käppenek*”) nyújtott védelmet.⁴⁰ Mindkét képen hátulról látjuk a ruhadarabot, a huszár esetében a hát jelentős részét gallérféle takarja, valószínűleg egy a vállaknál varrás nélkül kettéhajtott darabja a szövetnek.⁴¹

Egy másik katona a köpönyeg egyik sarkát vállán átvette viseli.⁴²

Nyári és téli süveget is látunk a katonákon és nemeseken. A prémes süveget nemcsak a hideg ellen, hanem értéke és a hozzá kapcsolódó presztízs miatt is viselték. Toll a képek harmadánál díszíti a fejedőt, a sorozat utolsó képéhez tartozó szöveg külön is kiemeli a kócsagtoll jelentőségét.

A vizsgált sorozatban megfigyelhető övek textiltől vannak. Az övhöz különböző tárgyakat is rögzítettek, kulcsot, lőportartót, fegyvert láthatunk ilyen módon viselni a képeken.

A lábbeli típusa nem minden esetben felismerhető a metszeteken. Legtöbbször csizmát viselnek a metszeteken szereplő nemesek és katonák, papucsot jóval ritkábban, bocskort pedig csak egy hajdú.

Összefoglalás

Michael Wening első ismert műve, a *Mancher Figuren* című sorozat megerősíti, hogy a kora újkorban a viselet identitásjelző szereppel bírt. A korabeli felfogás szerint ugyanis a ruházat fontos feladata volt, hogy láthatóvá tegye viselője társadalmi szerepét. Az ábrázolások ezért nagy hangsúlyt fektettek az öltözetek részletes és pontos bemutatására. A viseletképekhez tartozó szövegek gyakran közlik a társadalmi állást vagy foglalkozást, a nemzetiséget vagy származási országot. Az alkalom és az időjárás ritkábban megadott kategóriák. A portrék nem egyéneket, hanem típusokat ábrázolnak. A ruha megjelenítette mindazt az információt, amit a képfeliratok írásban közöltek.

Az egyes ruhadarabok megléte vagy hiánya, szabása, díszítettsége, egyes kiegészítők birtoklása státuszjelző szereppel bírt. Az ábrázolásmód sajátosságaiból adódik, hogy a közkatonák és nemesek köntöseinek szövettípusai közötti különbségtétel nem vagy csak kivételes esetben felismerhető a viseletképeken, a különböző anyagtipusok, például a szövet és szőrme közötti különbség látható csak, valamint a díszítések. A testtartás, a gesztusok, az övről lelógó eszközök és a kézben tartott, attribútumszerű tárgyak (esetünkben leggyakrabban fegyverek) tovább árnyalják a ruházat által közvetített információkat. A kísérő szöveg kiemeli, hogy egyes ruhadarabok, például a *Schaube*, vagy a hosszú szakáll és a bot méltóságot jeleznek.

Az alkalmakat ritkábban adják meg a képaláírások. Nyilvános alkalmak a városi séta, katonák esetében a mustra vagy a csatába indulás. Az időjárás szintén a ritkán megnevezett szempontok közé tartozik a szövegben. Említés szintjén szerepelnek a hidegben, hőségben vagy esőben viselt ruhadarabok.

³⁴ Wening 1665: 9–10. kép

³⁵ Wening 1665: 14.

³⁶ Wening 1665: 17. kép

³⁷ Wening 1665: 13., 15. kép

³⁸ Flórián 1993: 74.

³⁹ Szende 2004: 149.

⁴⁰ Wening 1665: 6., 18. kép

⁴¹ Gáborján 1972: 57.

⁴² Flórián 1993: 75.; 2001: 157–161.

1. kép Wening: Mancher Figuren. Cím lap.

3. kép Pipázó örmény. (Wening: Mancher Figuren)

2. kép Ismeretlen mester: Varie figure. Cím lap.

4. kép Török férfi otthon. (Wening: Mancher Figuren)

*Will ein Ungarischer Herr prächtig stutzn
thut er sich mit Kranichs Federn putzn.*

5. kép Magyar úr. (Wening: Mancher Figuren)

*Mäntisch ein Soldat aus Wallachey
in Positur gegen sein em feind steht frey.*

7. kép Havasalföldi katona. (Wening: Mancher Figuren)

*Im aufzug so zur Freüd als Streitt
der Heyduck ist gerist vnd kleydt.*

6. kép Hajdú. (Wening: Mancher Figuren)

*Ein Edlmann oder Comendant
in Schauben vnd stab führt so sein Stand.*

8. kép Román nemes vagy parancsnok. (Wening: Mancher Figuren)

9. kép Kassa és Léva látképe. (Türkische und Ungarische Chronica)

10. kép Pozsony és Érsekújvár látképe. (Türkische und Ungarische Chronica)

11. kép Szatmár és Kis Kálló látképe. (Türkische und Ungarische Chronica)

12. kép Kis Kálló látképe. (Ortelius redivivus et continuatus)

Irodalom

[ISMERETLEN SZERZŐ]

1663. *Türkische Und Ungarische Chronica Oder Kurtze Historische Beschreibung*. Nürnberg: Paul Fürst.

BARBARICS Zsuzsa

2000 „Türk ist mein Nahm in allen Landen.” Művészet, propaganda és a változó török-kép a Német-római Birodalomban a XVII.

- század végén. *Hadtörténelmi Közlemények* CXIII. 2. 329–378.
- BORN, Robert
- 2011 Mapping Transylvania as a Multiethnic and Multiconfessional Region in Costume Books (17th–19th Centuries). In: Vintilă-Ghițulescu, Constanța (szerk.): *From traditional Attire to Modern Dress. Modes of Identification, Modes of Recognition in the Balkans (XVIth–XXth Centuries)*. 52–82. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- CENNERNÉ WILHELMB Gizella
- 1972 16–19. századi grafikus viseletsorozatok: Közép-Európa nemzetiségi életének és társadalmi helyzetének képes forrásai. In: *Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve* I. 23–41. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.
- DEFERT, Daniel
- 1984 Un Genre ethnographique profane au XVIe siècle: Les livres d'habits; un essai d'ethnoiconographie. In: BRITTA-RUPP, Eisenreich (szerk.): *Histoires de l'anthropologie XVIe–XIXe siècles. Colloque la Pratique de l'anthropologie aujourd'hui, 19–21 novembre 1981*. 25–41. Paris: Klincksieck.
- DINGES, Martin
- 1992 Der „feine Unterschied“. Die Soziale Funktion der Kleidung in der höfischen Gesellschaft. *Zeitschrift für Historische Forschung* XIX. 1. 49–76.
- ENDREI Walter
- 1989 *Patyolat és posztó*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- FLÓRIÁN Mária
- 1993 The Image of "Hungarian Dress" in Europe. *Acta Ethnographica Hungarica* XXXVIII. 1–3. 69–92.
- 2001 *Magyar parasztviseletek*. Budapest: Planétás Kiadó.
- 2009 *A nép követte a szabást. Folyamatok a magyar parasztok öltözködésének alakulásában 17–19. századi viselettörténeti adatok tükrében*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2009.
- FÜLEMILE Ágnes
- 1989 Viseletábrázolások a 16–17. századi grafikában. *Ars Hungarica* XVII. 2. 115–132.
- 2015 Az „odaliszk”. Egy orientalizáló képzőművészeti téma jelentésének és recepciójának változásai. In: Fülemile Ágnes – Ispán Ágota Lídia – Magyar Zoltán (szerk.) *Ethno-lore. A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének Évkönyve*. 69–144. Budapest: MTA BTK Néprajztudományi Intézet.
- GÁBORJÁN Alice
- 1972 Három magyar népi posztóruha. *Néprajzi Értesítő* LIV. 47–68.
- 1985–1988 Keleti elemek a magyar ruházatban. *Néprajzi Értesítő* LXVII–LXX. 19–53.
- GALAVICS Géza
- 1986 *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*. Budapest: Képzőművészeti Kiadó.
- 1990 Erdélyi viseletalbumok a XVII–XVIII. századból. In: Jankovics József – Galavics Géza – R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Régi erdélyi viseletek. Viseletkódex a XVII. századból*. 57–131. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- GERVERS, Veronica
- 1982 *The Influence of Ottoman Turkish Textiles and Costume in Eastern Europe, with Particular Reference to Hungary*. Toronto: Royal Ontario Museum.
- HALE, John Rigby
- 1990 *Artists and Warfare in the Renaissance*. New Haven: Yale University Press.
- ILG, Ulrike
- 2004 The Cultural Significance of Costume Books in Sixteenth-Century Europe. In: RICHARDSON, Catherine (szerk.): *Clothing Culture, 1350–1650*. 29–47. London, Ashgate.
- JONES, Ann Rosalind – ROSENTHAL, Margaret F.
- 2008 *The Clothing of the Renaissance World. Europe. Asia. Africa. The Americas: Cesare Vecellio's Habiti Antichi Et Moderni*. London: Thames & Hudson.
- KÜP, Karl
- 1937 Some Early Costume Books. In Küp, Karl – Baldwin, Muriel Francis (szerk.): *Costume, Gothic & Renaissance*. 3–9. New York, The New York Public Library.
- OERTEL, Hieronymus – MEYER, Martin
- 1665 *Ortelius redivivus et continuatus, oder der ungarischen Kriegs-Empörungen, historische Beschreibung. Franckfurt am Maeyn: Fievet*.
- PETNEKI Áron
- 1981 Oriens in Occidente. Ungarn und Poland als exotisches Thema in der Kunst der 16. und 17. Jahrhunderts. In Zimányi Vera (szerk.) *La Pologne et la Hongrie aux XVIe–XVIIIe siècles*. 145–149. Budapest: Akadémiai.
- RÓZSA György
- 1963 *Budapest régi látképei*. Budapest: Akadémiai.
- RUBLACK, Ulinka
- 2012 *Dressing Up: Cultural Identity in Renaissance Europe*. Oxford–New York: Oxford University Press.
- STETTER, Gertrud
- 1964 *Michael Wening. Leben und Werk des bayerischen Kupferstichers und Topographen*. München: Süddeutscher Verlag.
- 1977 *Michael Wening: Der Kupferstecher der Max Emanuel-Zeit. (Ausstellung und Katalog)* 28. Sept. 1977 – 28. Jan. 1978. München: Verlag Karl M. Lipp.
- SZENDE Katalin
- 2004 *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*. Budapest: MTA Történettudományi Intézete.

- SZENDREI János
1905 *A magyar viselet történeti fejlődése*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- SZOLECZKY Emese
2008 Levélke Miksa Emánuel koszorújához. Michael Wening metszete Belgrád 1688-as ostromáról. In G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. 265–312. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- TOMPOS Lilla
2009 A budapesti Costumebilder aus Siebenbürgen kódex viselettörténeti áttekintése. In: Oborni Teréz – Tompos Lilla – Bencsik Gábor (szerk.): *A régi Erdély népeinek képeskönyve*. 28–39. Budapest: Magyar Mercurius.
- TOPPELTINUS, Laurentius
1667 *Origines et occasus Transylvanorum*. Lyon: Hor. Boissat – Georg. Remeus.
- TRÖSTER, Johannes
1666 *Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia. Das ist: Neue Beschreibung des Landes Siebenbürgen*. Nürnberg.
- TURNAU, Irena
1991 *History of Dress in Central and Eastern Europe from the Sixteenth to the Eighteenth Century*. Warsaw: Institute of the History of Material Culture, Polish Academy of Sciences.
- VECELLIO, Cesare
1977 *Vecellio's Renaissance Costume Book. All 500 Woodcut Illustrations from the Famous Sixteenth-Century Compendium of World Costume*. New York, Dover Publications, Inc.
- WENING, Michael
1665 *Mancher Figuren. Vngarn, Türcken, Hußarn, Heyducken Wallachen vnd Armänien*. Nürnberg.
1701 *Historico-Topographica Descriptio Bavariae I*. München.
- WILSON, Bronwen
2005 *The World in Venice: Print, the City, and Early Modern Identity*. Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press.
2007 *Foggie diverse di vestire de'Turchi: Turkish Costume Illustration and Cultural Translation*. *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 37. 1. 97–138.
- WUNDER, Amanda
2003 Western Travelers, Eastern Antiquities, and the Image of the Turk in Early Modern Europe. *The Journal of Early Modern History*, 7. 1–2. 89–119.